

Dejan Kosanović

TELEVIZIJA – PETI JAH AČ APOKALIPSE

Upotreba i zloupotreba televizije u savremenim konfliktima i građanskom ratu na tlu bivše Jugoslavije

UVODNA NAPOMENA

Ovo je prevod na srpski jezik integralnog teksta referata na međunarodnoj konferenciji “Nemirna Evropa – sukobi, identitet i kultura” (Turbulent Europe – Conflict, Identity and Culture) koja je održana u Londonu od 19. do 22. jula 1994. godine u orgnaizaciji Britanskog filmskog instituta (British Film Institute), znači u vreme kada su ratovi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj još trajali. Konferenciji su prisustvovali i učestvovali u njenom radu predstavnici 27 zemalja Evrope i Latinske Amerike. Iako je organizator obećao da će ovaj tekst štampati u okviru zbornika sa konferencije, to nikada nije učinjeno. Ovo je prvo objavljivanje mog referata.

D. K.

Od ovog mog priloga za razgovore o nekim aspektima položaja i funkcije medija u današnjem uzburkanom svetu i delovima Evrope koje je zahvatio građanski rat ne treba očekivati neka posebna otkrića i nove, nepoznate istine. Nažalost, sve se već zna! Sve tužne činjenice o upotrebi i zloupotrebi televizije u ratnim uslovima već su poznate (druge medije ću ostaviti po strani). Ja ću samo pokušati da ukažem na njih, da ih delimično sistematizujem na osnovu iskustava sadašnjeg građanskog rata koji još uvek besni na tlu bivše Jugoslavije. To bih želeo da uradim i kao Jugosloven – *jugonostalgicar*, kako se danas često žigošu oni koji još uvek žale za Jugoslavijom i smatraju da nije bilo potrebno da se ona razgradi na ovako brutalan način, i kao intelektualac, liberalni građanin koji veruje u napredak savremenog čovečanstva, i kao profesionalac koji se bavi filmom i televizijom više od četrdeset godina. Ne bih želeo da mnogo zalazim u političke probleme jer o tome ovde nije reč. Nikoga, ni jednu zaraćenu stranu ne želim da optužujem niti mogu da pravdam; hoću samo da iznesem neka svoja zapažanja kao gledalac, znači istovremeno i cilj i žrtva televizijskog rata. Samim tim što živim u Beogradu najviše ću govoriti o Televiziji Srbije (RTS) kao primeru, ali takođe i o Televiziji Hrvatske (HRT)

koju sam pratio prvih ratnih meseci 1991. godine. Iako se ovde radi o iskustvima koja su oformljena na određenoj teritoriji i u određenom periodu, siguran sam da se ovo odnosi i može odnositi na sve savremene sukobe i na sve zaraćene strane u današnjim manjim, većim ili – ne daj, Bože – velikim ratnim sukobima.

PREDNOSTI TELEVIZIJE KAO RATNOG ORUŽJA

Da bismo mogli da razmatramo pitanja koja nas zanimaju treba, ipak, da se podsetimo nekih davno uočenih istina: celu istoriju ljudskog društva mogli bismo uprošćeno da svedemo na istoriju sukoba i ratovanja, pa da iz tog konteksta izlučimo jedan deo – ratovanje rečima i idejama. Stepem razvoja komuniciranje određivao je mesto i značaj reči u sukobima.

U početku bio je samo govor, živa kazivana reč pretnje, hvalisanja sopstvene snage, proklinjanja neprijatelja (setimo se *Ilijade* ili drugih klasičnih spevova). Pronalazak štampe je tu ratobornu neprijateljsku reč pretvorio u pisanu reč – letak, pamflet, novinski članak i slično. Trajanje takve pisane reči omogućavalo je nove oblike manipulacije, mogućnost cirkulacije do neprijatelja, iza njegovih linija, po neutralnim teritorijama. Značaj reči kao ratnog oružja samim tim je neprekidno rastao, stvorena je *propaganda* koja se u leksikonima definiše kao *sistem za širenje informacija, doktrina i ideja*.

U taj sistem, prvobitno zasnovan na štampanoj reči, vremenom se uključuju sva ostala sredstva komuniciranja i masovnog komuniciranja – slika, crtež, karikatura, fotografija, film, radio i najzad – televizija. O svakom od ovih sredstava mogle bi se napisati (i napisane su) istorijske studije prateći njihovu funkciju u političkim i ratnim sukobima. Šta se očekuje od propagandnog oružja u ratu? Komunikacija sa što je moguće većim brojem ljudi u sopstvenim redovima – što je lakše postići, i u tuđim redovima – što je teže postići. Za komuniciranje sa neprijateljskim ili neutralnim stranama korišćeni su prevodi, a za premošćivanje linija fronta zaobilazni putevi preko neutralnih zemalja (nekada), avioni koji bacaju letke na neprijateljsku teritoriju (savremenije) i, najzad, radio-talasi koji su tokom Drugog svetskog rata postali glavno sredstvo neposredne propagande. Posebnu prednost u propagandnom ratu su imale pokretne slike, naročito zvučni film koji je kao kombinacija smišljeno snimljene, efektno montirane, dobro zvučno obrađene i sugestivno komentarisane slike postao udarno propagandno oružje. Setimo se *Trijumfa volje* (*Triumph des Willen*, 1936) Leni Rifenštal (Leni Reifenstahl) ili serije *Zašto se borimo* (*Why We Fight?*, 1942) Frenka Kapre (Frank Capra). Međutim, vrednost filma je bitno umanjena problemom distribucije, odnosno dostupnosti onima kojima je namenjen.

Televizija, zbog svojih osnovnih tehničkih i medijskih odlika, objedinjuje sve prednosti ranije korišćenih sredstava: spoj pokretne slike i reči omogućuje

maksimalni propagandni efekat, elektronsko emitovanje premošćuje granice i linije frontova, posebno savremena satelitska televizija, a mogućnost trenutnog reagovanja i brze difuzije programa obezbeđuju maksimalnu efikasnost ovog propagandnog oružja.

Sve ovo što sam pomenuo uočavano je i korišćeno tokom istorije ratovanja. Propaganda i psihološki rat postali su sastavni deo ratne veštine, a za vreme Prvog, a posebno Drugog svetskog rata formirane su vojne jedinice koje su se bavile isključivo propagandnim ratom. Danas je televizija sastavni deo svake ratne mašinerije; uz naoružanje ide i televizijska tehnika, snimajuća i emisiona. Jedan od ciljeva koje kod protivnika treba što pre uništiti je njegova televizija, kako bi mu se tako izbilo iz ruku važno oružje (naravno, to se odnosi i na druga sredstva komunikacije, posebno na radio).

Odlika svih političkih i oružanih sukoba u savremenom svetu je borba za kontrolu radija i televizije. Raspad nekada moćnog istočnoevropskog sveta *realnog socijalizma (komunizma)* u nekoliko prilika je pokazao da politički preživljava onaj ko drži televiziju. Režim Čaušeskua u Rumuniji je poražen u trenutku kada je kontrola nad televizijom prešla u ruke njegovih protivnika; to je i odredilo njegov kraj. U savremenom građanskom ratu na tlu Bosne i Hercegovine teže su borbe vođene i više je žrtava palo pri osvajanju ili odbrani nekih televizijskih repetitora nego nekih saobraćajnih raskrsnica ili drugih značajnih strateških tačaka. U sadašnjem tragičnom građanskom ratu na tlu bivše Jugoslavije televizija se pokazala i, nažalost, dokazala kao moćno oružje.

TELEVIZIJA I UVOD U GRAĐANSKI RAT NA TLU JUGOSLAVIJE

Ovde zalazimo u drugu oblast, o kojoj će biti mnogo reči, a to je *televizija i politika*. O tome su, takođe, napisane mnogobrojne studije, poznat je opšti značaj medija u političkom životu, a posebno uloga i mesto televizije. Onaj ko kontroliše televiziju lakše dolazi do vlasti i lakše se održava na njoj i obrnuto – ko je na vlasti ili dođe na vlast, odmah se bori za kontrolu i dominaciju nad televizijom. U totalitarnim sistemima između struktura na vlasti i televizije se može staviti znak jednakosti. Televizija, radio i druga sredstva masovne komunikacije samo su instrumenti sprovođenja vladajuće politike. U demokratskim društvima nezavisna sredstva informisanja – u šta je uključena i televizija – treba da pomognu održavanje principa političkog pluralizma i demokratije, ali ne treba imati iluzije da su i tu sredstva masovne komunikacije van političkih borbi i manipulacija. Javna ili prikrivena borba za uticaj i kontrolu medija, posebno televizije, odlika je političkog života svuda u savremenom svetu.

Rat je samo jedan oblik raspleta političkih sukoba – svakako najgori. Zato ulogu televizije u ratu treba posmatrati u kontinuitetu i u funkciji prethodnog odnosa televizija/politika.

U političkim sukobima koji su rezultirali raspadom SFR Jugoslavije i prethodili građanskom ratu, televizija, kao produžena ruka političara, imala je značajnu ulogu. Na primeru raspada bivše Jugoslavije mogle bi se napisati čitave knjige o korišćenju i zloupotrebi televizije i njenom služenju najmračnijim političkim ciljevima. U stvari, jedinstveni televizijski sistem bivše Jugoslavije, opštedržavni i svakako politički kontrolisan u ime državnog jedinstva, od sedamdesetih godina postepeno se raspadao na republičke televizije koje su bile međusobno suprotstavljene, kao što su bili suprotstavljeni politički rukovodioci republika, bivši (formalni) komunisti koji su brzo prihvatili nacionalističko-šovinističku orijentaciju. Odgovornost za ovakav način razgrađivanja nekadašnje Jugoslavije svakako snose političari, ali je u tome veoma značajan i udeo medija, posebno televizije.

Odgovarajući na želje političara, utrkujući se u nacionalističkom udvořištvu, republičke televizije su skoro čitavu deceniju pre raspada otpočele sa sejanjem nacionalne mržnje i stvaranjem atmosfere sukoba. Na televiziji (svakako, ne samo na televiziji) sistematski je propagirano i podvlačeno sve što bi moglo da razdvaja narode Jugoslavije. Tendenciozno su isticani negativni primeri iz dalje i bliže istorije. Otrov šovinizma, netrpeljivosti, rasizma, uporno je podmetan kao patriotizam i nacionalni interes pojedinih naroda Jugoslavije (pre svega Srba, Hrvata, zatim Slovenaca, Muslimana i drugih). Mržnja se širila prostorima bivše Jugoslavije, a najuticajniji sejači mržnje su koristili moć televizijskog ekrana da bi do kraja obavili svoj zadatak. Bili su to mnogi pseudonaučnici koji su najmračnije nacional-šovinističke teorije osvete, etničkog rata i ispravljanja “*istorijskih nepravdi*” uvijali u veo nauke, drugorazredni književnici koji su, zahvaljujući političkoj i šovinističkoj beskrupuloznosti, postajali medijske ličnosti i – naravno – televizijski novinari koji su obavljali svoj posao za račun režima.

U takvoj medijsko-televizijskoj atmosferi, koja je krajem osamdesetih godina postajala sve razornija, svako drugačije mišljenje je gušeno, pre svega u sopstvenim televizijskim redovima. Nezavisna televizija, štampa i radio koji su tek bili u povoju, oslobođeni prethodnih političkih stega, gušeni su svim raspoloživim sredstvima. Nezavisne televizijske stanice nisu dobijale dozvole za rad, ostajale su bez frekvencija, bez mogućnosti korišćenja mreže repetitora i trasa koje su bile pod kontrolom državne televizije i državne PTT službe. A na državnim (republičkim) televizijama koje su imale skoro apsolutnu gledanost, svako drugačije mišljenje je automatski dovodilo do suspenzije i odstranjanja. Kada je jedan poznati komentator Televizije Beograd (Goran Milić), komentarišući kadrove o događajima u Temišvaru 1990. godine i surovom ubijanju na ulicama tokom etničkih sukoba, samo opomenuo jugoslovensko (srpsko) gledalište “... *da Rumunija nije tako daleko od nas, da je bliža nego što mislimo...*”, bio je odmah smenjen. Prodor informacija i komentara iz drugih

nacionalnih sredina bio je isprva brižljivo filtriran, da bi zatim postepeno bio potpuno onemogućen.

Uoči izbijanja oružanih sukoba na tlu bivše Jugoslavije zvanične televizije, radio i štampa bili su jedina mogućnost izbora, jedini autoritet, moćna mašina kojoj je prosečni gledalac verovao, koja je formirala njegovo mišljenje. Zahvaljujući, pored ostalog, televiziji, kreirano je ratoborno javno mnjenje, političke zajednice su postepeno militarizovane, stvorena je ratna psihoza, pripremljeni su etnički sukobi. Iako je sve naizgled još bilo mirno (1989/1990/1991), teren za rat je bio obrađen, eksplozivna smeša je bila spremna, *čekala se samo varnica...*

Peti jahač apokalipse – TELEVIZIJA – sigurno je galopirao ispred ostalih, kao prethodnica, a za njim su dolazili svi ostali... Televizijski i medijski građanski rat na prostorima Jugoslavije već se vodio, davno pre nego što je ispaljen prvi hitac. Ko je umeo da pročita televiziju (i ostala sredstva masovne komunikacije) mogao je da nasluti i dalji razvoj događaja. Iz toga se može izvući i pouka: gledajte pažljivo televiziju u eksplozivnim sredinama i saznaćete lako šta se sprema!

TELEVIZIJA KAO RATNO SREDSTVO U JUGOSLOVENSKOM GRAĐANSKOM RATU

U savremenom svetu, uopšte, u današnje vreme je sasvim izvesno da zaraćena strana koja nema sopstvenu televiziju nije potpuno naoružana. Imati svoju televiziju znači: snimati i realizovati sopstveni program, emitovati taj program na što je moguće širem području – domaćem, protivničkom, inostranom; kontrolisati prijem programa na sopstvenom području koje treba da bude ograničeno samo na sopstveni program i sprečiti difuziju bilo koga drugog televizijskog signala. Svoja televizija ne mora uvek da bude i sopstvena – dobar saveznik uopšte ne mora da naoružava. Ponekad je umesto vatrene dovoljna samo medijska (televizijska) podrška iz inostranstva.

Na tlu bivše Jugoslavije, davno pre izbijanja građanskog rata, vodio se medijski, posebno televizijski rat. Sve kasnije suprotstavljene snage imale su na raspolaganju i svoju televiziju. O televizijskim kamerama i drugoj tehnici kao delu naoružanja, vodilo se računa. Najbolje naoružana strana u sukobu na tlu Bosne i Hercegovine, vojska takozvane Republike Srpske, koja je preuzela ogromne količine teškog i drugog naoružanja od Jugoslovenske narodne armije, takođe je dobila i (pokretnu) emisionu televizijsku tehniku koja je bila predviđena za ratne uslove, a koja je poslužila kao osnov za organizovanje televizije Republike Srpske na Palama. Time je naoružavanje kompletirano, a neosporna prednost u oružju dopunjena je medijskom prednošću.

Prvi sukobi na tlu nekadašnje Jugoslavije u Sloveniji i u Hrvatskoj – 1991. godine, pokazali su moć uticaja televizije na javno mnjenje. Odmah je bilo

jasno da će ovaj ratni sukob unutar nekadašnje Jugoslavije biti takođe i medijsko-televizijski rat.

Druga faza građanskog rata u Jugoslaviji, sukobi u Bosni i Hercegovini (od proleća 1992. godine) samo su to potvrdili. Za razliku od kratkog sukoba u Sloveniji i znatno dužeg u Hrvatskoj, kada su zaraćene strane bile više ili manje nekadašnje republike sa svojim regionalnim televizijama, ratni sukobi u Bosni i Hercegovini su imali izrazit karakter građanskog rata, a zaraćene strane su se trudile (i još uvek se trude) da mu daju karakter etničkog i verskog sukoba. U takvim uslovima, na teritoriji koja je ispresecana linijama frontova, posejana manjim regijama i enklavama koje pripadaju suprotstavljenim stranama, televizijski rat je dobio na značaju, a televizija postala važno oružje psihološkog rata od koga su često zavisile i borbene akcije. Zato su u Bosni i Hercegovini od samog početka, od prvih ratnih sukoba, operacije zauzimanja, odnosno odbrane televizijskih primopredajnika imale ključni značaj. Osvojiti ili zadržati neki televizijski primopredajnik (Majevisa, Hum, Bjelašnica itd) bilo je važnije od osvajanja neke raskrnice, grada ili strategijske tačke. Jer, dobar primopredajnik je značio dominaciju u medijskom ratu i propagandnu nadmoć u određenom delu zemlje.

Republika Bosna i Hercegovina, takozvana muslimanska strana u ovom građanskom ratu, uspela je da zadrži sve kapacitete Radiotelevizije Sarajevo. Jedan od ciljeva višemesečnog (sada već višegodišnjeg) granatiranja opsednutog Sarajeva bila je i zgrada Televizije na Alipašinom polju, izložena artiljerijskoj vatri kao na dlanu. Ipak, glomazno zdanje je izdržalo. Čak i u najtežim trenucima emitovanje programa nije prekidano, jer bi takav prekid predstavljao poraz, kapitulaciju u medijskom ratu. Srpska strana (Republika Srpska) formirala je svoju televiziju na Palama, kao i u Banja Luci, te se tako uz nadmoć topova svrstala i nadmoć u emitovanju. A u medijski rat su se najdirektnije uplele i televizije graničnih zemalja koje zvanično nisu učesnici sukoba: Srbije, Hrvatske i Crne Gore. Međunarodni embargo važi za oružje i municiju, ali ne i za teško naoružanje u medijskom ratu – za televiziju. Tako su, sada, u televizijskom ratu u Bosni i Hercegovini oštro sukobljene i mnoge televizije – Sarajevska, srpska sa Pala i iz Banja Luke, hrvatska iz Zagreba i Splita, srpska iz Beograda, Novog Sada i Prištine, crnogorska iz Podgorice. I svaka od njih se uporno i bezobzirno bori za svoje istine i svoje ratne ciljeve.

CILJEVI TELEVIZIJSKOG RATNOG ANGAŽOVANJA

a) Na unutarnjem planu

Objasniti i bezrezervno opravdati sopstvene političke ciljeve i sopstvenu politiku. Samim tim ubediti sopstvenu javnost u neophodnost i neizbežnost

ratnih akcija. Prikazivati se uvek i obavezno kao žrtva tuđe agresije, svakako nevinna žrtva “ničim izazvanog i nametnutog rata”.

Ukloniti svako dvoumljenje u odnosu na ratnu opciju koja je uvek nametnuta od drugih. U redovima sopstvenog naroda (nacije, države) osuditi kao izdajnike sve koji drukčije misle. Svaka alternativa zvaničnom načinu razmišljanja je akt izdaje koji u odsudnom trenutku ugrožava nacionalne interese. Bilo kakvo dovodenje pod sumnju zvanične nacionalne politike, razmišljanje o nekim drugim mogućnostima rešavanja političkih problema, ukazivanje na slabosti sopstvene (nacionalne, državne) politike, dovodenje u pitanje ratne opcije – neoprostiva je izdaja koju treba najoštrije žigosati.

Političke protivnike, drugu stranu u ratu, neprijatelja na bojnopolju treba potpuno ocrniti i dezavuisati, čitave narode treba satanizovati. Neprijatelj je bezrazložno izazvao rat, neprijatelj nas mrzi, tokom cele istorije neprijatelj se prema nama zločinački odnosio i nije prihvatao našu popustljivost i naivnu dobrotu, neprijatelj je genetski opterećen mržnjom protiv nas, genocidan, krvoločan, varvarski primitivan i želi da nas uništi po svaku cenu. Ali, pravda i istorija je na našoj strani i mi moramo pobediti...

Stalno treba isticati sopstvene žrtve, ukazivati na smišljene zločine druge strane – masakriranje civilnog stanovništva, ubijanje dece, rušenje bogomolja, silovanja, mučenje i zatvaranje nevinog stanovništva, maltretiranje zarobljenika itd. Zločina na sopstvenoj strani nema. Sopstvena strana je uvek dobro namerna, humana i plemenita prema neprijatelju, čak i kada to ovaj ne zaslužuje. Sopstveni ratni heroji se idealizuju i slave, ističu se uspesi u ratovanju, sopstvene pobede i protivnički porazi, što sve treba da dokaže da je neprijatelj unapred osuđen da izgubi rat.

Ovakav način korišćenja televizije u medijskom propagandnom ratu primenjuju sve sukobljene strane. Zbog toga, u okviru medijskog rata, treba sprečiti prodor i difuziju protivničke propagande, što je u slučaju radija i televizije relativno teško. Zato se jedan deo napora usmerava ka neutralisanju i negiranjima svih “laži” druge strane, bilo da one prodiru direktno ili preko nekih stranih posrednika. Stalno treba isticati da neprijatelj uvek pokušava da obmane svoju sopstvenu, našu i svetsku javnost.

b) Na spoljnom planu (ka inostranstvu)

Osnovni ciljevi su isti: obezbediti prodor svoje istine i neutralisati protivničke laži! Postupak je, svakako, složeniji jer se radi o televizijskim sistemima nad kojima nema kontrole, pa se moraju naći drugi putevi prodora u svet.

U svim savremenim konfliktima stav međunarodne zajednice je važan, ponekad i odlučujući. Od toga za koju će se stranu međunarodna zajednica opredeliti i kako će reagovati (direktnom ili indirektnom intervencijom, sankcijama) u velikoj meri zavise konačni ishodi sukoba u svetu, jer danas više niko

ne živi samo u svojim okvirima. Obaveštenost svetske javnosti neposredno utiče na zauzimanje stavova i kasnija reagovanja međunarodne zajednice. To je bitna dimenzija koja prilikom unutarnjih ili lokalnih sukoba određuje spoljnopolitičko i ratno angažovanje televizije i drugih medija. Svedoci smo da često jedna televizijska reportaža i svega nekoliko drastičnih kadrova mogu da izmene odnos prema nekom problemu. I ta spoljnopolitička bitka je jedna od najznačajnijih u kojoj se televizija koristi kao veoma efikasno oružje. U širenje svojih istina prema inostranstvu i svetskoj javnosti zaraćene strane na tlu bivše Jugoslavije, konkretno, ulažu milione dolara: zakupljuju se satelitski kanali, plaćaju posebni programi, širokogrudno se prihvataju i pomažu (čak i finansiraju) inostrani reporteri i komentatori u čiju je naklonost neka strana sigurna, dok se nasuprot njima ometaju ili sprečavaju u radu oni za koje se zaključuje da će tražiti neku svoju objektivnu istinu, umesto one "prave" koja im se servira.

NEKE OSNOVNE KARAKTERISTIKE METODA RADA RATNE TELEVIZIJE

Pokušaću da ukratko navedem najosnovnije oblike izražavanja preko kojih deluje ratno angažovana televizija.

Dnevne vesti (News)

Ovo je, svakako, najefikasnije oružje ratne televizije. Sadržaj vesti se prethodno pažljivo "pročešljava", određuje se šta je za snimanje i objavljivanje, a šta treba zaobići ili prećutati. Zavisno od trenutne situacije akcent se stavlja na neprijateljske provokacije, zločine koji dokazuju bestijalnost neprijatelja, brutalne napade, kršenje dogovorenih primirja itd., ili na sopstvene pobeđe, hrabrost, plemenitost i požrtvovanost u borbi za pravičnu nacionalnu stvar. Svaka vest se obradi na najpogodniji način, uz korišćenje drastičnih, surovih, često neukusnih kadrova u kojima je već prilikom snimanja potencirana osnovna ideja (krv i suze), zatim je u montaži efekat pojačan, na šta se nadovezuje komentar. Vesti uopšte ne moraju da budu istinite, ali moraju da budu funkcionalne i da se uklapaju u opšte ratne napore, da podržavaju tezu koja je u tom trenutku aktuelna. A ako osnova za takvu vest nema, vest se može i izmisliti. Bio je to slučaj sa četrdesetoro srpske dece koju su hrvatski vojnici (navodno) poklali u Vukovaru krajem 1991. godine, u jeku borbi za taj grad. Ovoj izmišljenoj vesti je naseo čak i "Reuters" koji je to poslao u svet (da bi nešto kasnije istu demantovao i smenio one koji su prosledili netačnu informaciju). Takve – prave, obrađene ili čak izmišljene – dnevne vesti neprekidno se prezentiraju kao efektni sistem koji deluje u kontinuitetu i stvara sliku o ratnim (i političkim) sukobima tačno prema želji i narudžbini ratnohuškačke strane koja kontroliše televiziju.

U taj sistem se mogu veoma vešto utkati i vesti stranih televizija o zbivanjima na ratištu i oko njega, koje su obično, u primarnom obliku, objektivne. Ali tendencioznom selekcijom, montažnim zahvatima, obrađenim prevodom originalnog komentara i sličnim intervencijama, takvoj se vesti može potpuno izmeniti smisao i može se staviti u funkciju sopstvenog ratnog programa.

A šta je sa objektivnim izveštavanjem nezavisnih, domaćih ili stranih televizijskih reportera i ekipa? Vesti da i na sopstvenoj strani ima prekoračenja dozvoljenog u ratnim operacijama, rušenja tuđih civilnih objekata, surovog obračunavanja sa etnički nepoželjnim strukturama stanovništva, zločina raznih kategorija – za takve vesti nema mesta na programima zvanične, državne, strogo kontrolisane televizije. Ukoliko se takva vest pojavi na nekoj nezavisnoj televiziji ograničenog dometa ili na nekoj stranoj (satelitskoj) televiziji, osnovna je obaveza da se ona što energičnije demantuje i da joj se parira što je moguće ubedljivijom protivvešću.

Na unutarnjem planu u svim zemljama Jugoslavije zahvaćenim građanskim ratom TV dnevnik je udarno propagandno oružje. Svake večeri u 19,30 časova milioni gledalaca, po navici ili po opredeljenju, sedaju pred televizore da bi preko ekrana primili svoju dozu mržnje, nasilja, propagande ubijanja i smrti. Negde je ta doza veća i ubitačnija, negde manja, a sve zavisi od političkog trenutka i ratne taktike. Tako se formira ratničko-ratoborno javno mnjenje i manipuliše milionskim auditorijumom koji će isporučivati topovsku hranu i pristajati da bude žrtva, ubeđen da drugog izlaza nema.

Komentari

Redovni, dnevni ili sedmični televizijski komentari se samo nadovezuju na dnevne vesti. Cilj im je da rezimiraju ono što su tokom dana ili sedmice servirale vesti, da podsete gledalište na ono što je važno za održavanje ratne psihoze. Komentatori su prst produžene ruke struktura na vlasti koji ukazuje na bitno – podlog neprijatelja, strance koji nas mrze, domaće izdajnike. U televizijskoj hijerarhiji uz urednike komentatori su najvažnije ličnosti za kreiranje javnog mnjenja. Posebna je vrednost ako se neki “objektivni” stranac pojavi u ulozi komentatora i saopšti gledalištu da je jedina istina samo na ekranima baš te (državne, zvanične) televizije.

Dokumentarni program

Velike mogućnosti dokumentarnog filma/televizije koriste se za sistematsku obradu odabranih tema na određen i tendenciozan način. Daju se lekcije iz istorije sa poentom “*mi smo uvek bili u pravu, dobri i velikodušni, ali baš zato žrtve genocidnih protivnika koji su nas oduvek mrzeli*”. Na zvaničnoj Televiziji Srbije se tokom ratnih godina, kao jedan dobro usmereni sistem, prikazuju u

kontinuitetu emisije koje treba da dokažu da je “*Srpski narod najstariji*”, da je “*nebeski narod*”, da je zbog toga uvek bio žrtva velikih sila koje su ovaj narod mrzele i koje su mu zavidele, da se tokom decenija radilo o “*zajedničkoj zaveri Kominterne i Vatikana protiv Srba*” i slično. Razni nadržinučnici, od kojih mnogi sa pravim titulama, uz deklasirane glumice koje su se pretvorile u proročice i uz sulude slikare koji su se pretvorili u proroke, dobijaju udarne termine na zvaničnoj televiziji (u Srbiji). Nikada u istoriji srpske televizije nije bilo pred kamerama izrečeno toliko besmislica, laži i gluposti bez ograničenja. Jedino je merilo da se ono što je rečeno uklapa u propagandno-političke ciljeve i služi medijskom ratu.

Igrani program

Iako bi, bar teorijski, trebalo da spada u oblast umetnosti, i ovaj program može na posredan način da služi ratnoj propagandi. Pogodan je, pre svega, za širenje narcisoidnih legendi o veličini sopstvenog naciona, njegovoj plemenitosti i slavnoj prošlosti, što sve može da bude protkano negativnim stavovima o drugim nacijama – onim nekada bratskim kojima smo danas suprotstavljeni u građanskom ratu ili onim, velikim, evropskim i belosvetskim koje nas oduvek mrze. Takve paušalne ocene: poređenje naše iskrenosti sa tuđom zaverom, naše doslednosti sa prevrtljivošću drugih, poređenje sopstvene plemenitosti i tuđe podlosti, naše velikodušnosti i njihove genocidnosti i slično, sve se to najlakše i nenametljivo servira gledaocima kroz igrani program.

ELEMENTI REALIZACIJE PROGRAMA

Sva sredstva su dopuštena da bi se postigao postavljeni cilj. Televizija kao propagandno oružje u medijskom i u pravom, građanskom ratu na tlu bivše Jugoslavije, u produkcijom i tehnološkom pogledu deluje u širokom rasponu od visokoopremljene profesionalne televizije nekadašnjih jugoslovenskih republika, do improvizovane poluamaterske terenske televizije novoosnovanih državnih formacija (Televizija Republike Srpske).

Profesionalni nivo realizovanih emisija i programa je poželjan; većina ih je zaista odlično snimljena, montirana, realizovana, komentarisana. Ali, s druge strane, prihvataju se i diletantski realizovane emisije, amaterski snimci (nekada samo VHS), nepismeni i mucavi komentari, samo ako ispunjavaju onaj osnovni uslov – da se uklapaju u program ratne televizije.

Uloga snimatelja-reportera je u celom sistemu najbitnija. Stići na mesto zbivanja, snimiti autentični događaj, preneti gledalištu pravu sliku rata na autentičan način, to je uvek bio zadatak i veliki izazov za snimatelje-ratne reportere. Želja da se odgovori ovim zadacima koštala je života nekoliko televizijskih snimatelja i novinara (uz mnoge druge) na tlu zaraćene nekadašnje Jugoslavije. U principu, ta borba za autentičnu vest, bez obzira na

prethodnu selekciju događaja i scena koje će se snimiti i koje vrše zaraćene strane odobravajući ili određujući snimateljima gde da odu, predstavlja u osnovi pozitivnu odliku reporterskog poziva.

Način korišćenja snimljenog materijala predstavlja ključ za efikasnost ratno angažovane televizije. Osnovno je da se postigne zadati propagandni cilj i to na najupečatljiviji način. Zato se bez ikakvih etičkih ili estetskih merila koriste na najsuroviji način i zloupotrebljavaju drastični kadrovi ljudske patnje: unakaženi leševi, raskomadana ljudska tela (najefektnije je kada se radi o deci, ženama ili nemoćnim starcima), ranjenici koji pate, do ludila uplakana deca, zgarišta itd. Kadrovi mrtvih tela se koriste bez ikakvog osećanja pijeteta prema pokojnicima i njihovim porodicama, u snimku i montaži se insistira na jezivim detaljima. A rat, nažalost, pruža mogućnosti da se takve scene snime – naročito ovako surov i bespoštedan rat kakav buktu na tlu nekadašnje Jugoslavije. Važno je da slika i reč stvore željeni utisak, bilo da se radi o dnevnoj vesti ili tematski usmerenoj dokumentarnoj emisiji (ili filmu).

U suštini, kadar – televizijska slika – ma kako drastičan, uvek je istinit jer je snimljen na licu mesta. Nažalost! Dalja manipulacija tom snimljenom istinom nosi u sebi sve mogućnosti upotrebe i zloupotrebe. Upotrebe – ako služi stvaranju objektivne slike ratnog užasa i samim tim pokreće u gledaocu antiratna osećanja kao odbrambeni mehanizam. Zloupotrebe – ako se koristi samo u jednom smeru, da prikaže isključivo krvoločnost protivnika koji se na taj način satanizuje, a time se objašnjava i opravdava sopstveno opredeljenje za rat kao jedinu mogućnost legitimne i nužne odbrane. Takav, dobro razrađeni, sistem zloupotrebe ratnog televizijskog snimka se zatim veoma lako uklapa u programsku šemu medijskog rata. Kombinuje se sa drugim emisijama ili vestima da bi se zaokružila osnovna teza: mi smo jedini u pravu, dobri, prinuđeni da ratujemo da bismo se odbranili, a “oni drugi” su agresori, krvožedni i zli, beskrupulozni i svakako bi nas uništili da se mi hrabro ne branimo.

Ovakve vesti i programi ratne televizije se zatim stalno emituju, ponavljaju u udarnim terminima i postepeno postaju jedina istina za gledalište koje nema (ili neće da ima) druge izvore informacija. Efekat je siguran i pomoću televizije se lako ostvaruje ono što se u istoriji propagande pripisuje Gebelsu: “*Svaka sto puta ponovljena laž postaje istina!*”. Stoga televizija postaje sigurno, efikasno i ubojito ratno oružje u rukama onih koji stvaraju ili kontrolišu program.

DA LI JE GLEDALAC TELEVIZIJE ŽRTVA ILI SAUČESNIK?

O televizijskom gledaocu, lakovernom ili lako obradivom, mnogo je pisano u delima posvećenim psihologiji i sredstvima masovne komunikacije. Ja bih se

zadržao samo na nekoliko ključnih problema vezanih za temu kojom se bavim. Najteže je onom gledaocu koji stvarno nema mogućnosti da dođe do drugih informacija i koji se silom prilika obavještava samo iz zvaničnih izvora, bilo da se radi o štampi, radiju ili televiziji. Otud veliki naponi političkih struktura na vlasti da spreče prodor nezavisne štampe, radija ili televizije. Kad je reč o televiziji, to se radi pre svega administrativnim i tehničkim ometanjem nezavisnih televizijskih stanica, ali takođe i fizičkim sprečavanjem pristupa reporterima, otimanjem emisione opreme, pa čak i razbojničkim prepadima i zauzimanjem stanica. Kada gledalac može da bira, onda je izvor informacija već stvar njegovog opredeljenja. Ali i tu postoje (psihološki-?) problemi – najveći deo gledalaca veruje zvaničnoj (kontrolisanoj, državnoj) televiziji i dobrovoljno se podvrgava njenom uticaju. U tome pomažu i neke nijanse u političkoj borbi: stalno provlačenje teze da su nezavisni mediji izdajnički, plaćeni od spoljnog neprijatelja, da rade protiv nacionalnih interesa i tome slično.

Ipak, smatram da je, uprkos svim tim okolnostima, televizijski gledalac samo delimično žrtva medijskog rata, a dobrim delom i saučesnik jer bez mnogo razmišljanja prihvata ono što mu se nudi. Kada se stalno, mesecima, prikazuju snimci razorenih gradova kao što su Vukovar, Sarajevo, Mostar, Goražde, a pri tom mu se neprekidno govori da se sve to ruši u nužnoj samoodbrani, onda bi i taj televizijski gledalac morao da se zapita kakva je to samoodbrana u kojoj teška artiljerija razara Bašćaršiju i spaljuje Narodnu biblioteku Bosne i Hercegovine? Gledati ratnu televiziju, izlagati se ubitačnoj vatri propagandnog rata, a ne zauzeti zaklon, ne razmišljati o tome čime vas zasipaju, već to bezrezervno prihvatati – to znači ne biti samo žrtva medijskog rata, već i saučesnik u njemu.

DA LI JE MOGUĆA OBJEKTIVNOST RATNE TELEVIZIJE?

Pre svega bi trebalo utvrditi šta je to i da li je moguća objektivnost u odnosu na ratne sukobe uopšte, a posebno u odnosu na građanski rat u bivšoj Jugoslaviji? Odgovor je veoma teško dati.

Objektivnost – to znači sagledati u istorijskom kontinuitetu celokupan problem rata i politike koja je do njega dovela, sagledati ga iz nekog drugog ugla, nezavisno od zvaničnih stavova zaraćenih strana. Utvrditi da li je bilo moguće i da li je moguće zameniti ratne sukobe nekim drugim postupcima, pre svega političkim pregovorima. Zatim preispitivati stavove sopstvene strane i tu potražiti deo krivice za rat (znači i za žrtve i razaranja). Sagledati i kod protivnika elemente koji bi omogućili rešavanje problema bez prolivanja krvi, odnosno koji bi doveli do prekida ratnog stanja. Ali svaka ovakva objektivnost je *à priori* suprotstavljena zvaničnoj politici, politici iz koje je proizišao i kojom se hrani rat. Znači, svaka objektivnost u prethodnoj, političkoj, a naročito u

akutnoj ratnoj fazi sukoba mora da dođe u sukob sa zvaničnom politikom i sa ratotvorcima. Samim tim se objektivnost svrstava u alternativno mišljenje, političku opoziciju, a antiratno delovanje je odmah izloženo jakom političkom (i policijskom) pritisku. Ratnpropagandna mašinerija se okreće protiv bilo kakvog antiratnog mišljenja, napadajući takve pojave kao izdaju, delovanje u korist neprijatelja, strano plaćeništvo. To nije samo iskustvo ovog jugoslovenskog građanskog rata, već daleko šire istorijsko iskustvo.

U kontrolisanoj, zavisnoj, državnoj televiziji nema nikakve alternative: svako odstupanje, makar i najbezazlenije, kažnjava se odstranjivanjem iz programa ili otpuštanjem sa televizije. Ne samo to – čak se i uzdržanost u odnosu na želje i stil ratnpropagandne mašinerije kažnjava premeštanjem u neku neutralniju oblast delovanja (obrazovni program, program za decu) ili prevremenim penzionisanjem, što se desilo mnogim izvanrednim novinarima i komentatorima televizija svih (zaraćenih) bivših jugoslovenskih republika. A pred kamere staju i postaju zvezde ratne televizije oni koji se bezrezervno pridržavaju utvrđenih metoda: u svakoj situaciji biti na “pravoj” strani, do krajnosti odan, oštar i nepomirljiv prema svakom neprijatelju na koga ukaže zvanična vlast.

Objektivnost neke televizije u ratom zahvaćenoj zemlji vezana je za njenu nezavisnost od države, odnosno od struktura na vlasti. To je i materjalni i organizacioni problem. Nezavisna televizija se guši, njen domet ograničava i svodi na minimalni broj gledalaca, napada se, izlaže cenzurnim intervencijama i kaznama, oduzimaju se frekvencije itd.

Ovako uporno gušenje nezavisnih medija (štampe, radija, televizije) predstavlja i odgovor na pitanje da li bi objektivnost, neka druga istina, mogla da utiče na javno mnjenje u ratom zahvaćenoj sredini? Svakako da bi – jer inače ne bi bila gušena.

STRANA TELEVIZIJSKA IZVEŠTAVANJA I NJIHOVA OBJEKTIVNOST

U takvoj situaciji strani televizijski izveštači, u principu nezavisni od učesnika u ratu, imaju mogućnosti da budu objektivni. To se, pre svega, ostvaruje ravnopravnim televizijskim pokrivanjem i prenošenjem činjenica sa obe strane fronta. Ali, i tu ima ograničenja. Pre svega, stranim izveštačima se dopušta da vide, snime i komentarišu samo ono što domaćin odabere i odobri. Svi zahtevi stranih reportera se pažljivo razmatraju, teren se često priprema i čisti, dok se ekipama uvek dodeljuju poverljivi prevodioci, pratioci i oficiri za vezu. I ne treba zanemariti činjenicu da se izveštači, obično dobro vođeni, posle izvesnog vremena bar delimično solidarišu sa stranom na kojoj se nalaze.

Ipak, u ratnim sukobima, najbliže objektivnosti su one televizije koje imaju volju i mogućnost da saslušaju i snime obe strane, da porede podatke i da iz toga izvlače zaključke koji su celovitiji, pa samim tim i objektivniji. Uticaj tih stranih televizija ili međunarodnih televizijskih sistema (CNN, SKY, Reuters, Wisnews, ABC News, BBC i drugi) na svetsko javno mnjenje je veoma značajan i ne sme se zanemarivati, naročito kada je ceo problem internacionalizovan, kao što je to slučaj sa sadašnjim ratom u Bosni i Hercegovini. Zbog toga sve zaraćene strane sa mnogo pažnje prate i pokušavaju da usmere rad inostranih reportera i novinara na teritoriji koju kontrolišu.

Uticaj televizijskih emisija iz inostranstva na same zaraćene strane daleko je manji (radio tu ima prednost). Mogućnosti direktnog prijema TV signala su minimalne, a vesti koje se eventualno preuzimaju pažljivo se odabiraju, filtriraju i obrađuju, da bi se uz naglašenu etiketu objektivnosti uklopile u programsku koncepciju ratne televizije.

I NA KRAJU – IPAK NEKI ZAKLJUČAK

Sve što sam dosad naveo odnosi se na SVE TELEVIZIJE ZARAĆENIH STRANA u sadašnjim sukobima na tlu bivše Jugoslavije. To što sam najviše tvrdnji ilustrovao primerima Televizije Srbije prvenstveno je rezultat činjenice da ceo problem posmatram iz Beograda. Verovatno bi samo neki primeri bili različiti, ali zaključci svakako isti, kada bih ovaj kompleks problema posmatrao iz Zagreba ili Sarajeva.

A šta bismo mogli da zaključimo na osnovu svega izloženog?

Da je televizija moćno oružje u ratu – *to je već davno poznato!*

Da pri korišćenju televizije kao ratnog i propagandnog oružja nema niti obzira niti objektivnosti – *to je savršeno jasno!*

Da je svaka eventualna objektivnost koja *u principu* vodi od rata ka miru, zbog toga nepoželjna od gospodara rata – *i to je jasno!*

Da u ratu imaju prednost oni koji uz ostalo naoružanje poseduju i jaku ratnu televizijsku propagandnu mašineriju – *pokazano i dokazano!*

Da se do objektivnosti u domaćim televizijskim programima zaraćenih strana dolazi veoma teško, a ukoliko se neka takva emisija i pojavi, ne može da ostvari bilo kakav značajniji uticaj na gledaoce – *dokazano!*

Objektivnost pogleda sa strane, to jest objektivnost inostranih televizija, može da utiče samo na širem međunarodnom planu. Može da doprinese da se problemi potpunije sagledaju i da pomogne međunarodnim mirotvornim naporima, a to je – *nažalost nedovoljno!*

U ratovima i građanskim ratovima savremena međunarodna zajednica se trudi da primeni neke norme koje su, bar kao principi, svestrano prihvaćene (Ženevske konvencije i slično). Ratnicima treba ublažiti muke, ranjenima

olakšati bolove, sprečiti da nedužno civilno stanovništvo pati, zaštititi decu od fizičkih i psihičkih traumi. Pod kontrolu se stavljaju bojni otrovi, nuklearno oružje, teško naoružanje. U datoj situaciji, u građanskom ratu na tlu bivše Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, stavljen je embargo na uvoz oružja, u zaštićenim zonama teško naoružanje srpske strane je stavljeno pod kontrolu, insistira se na prekidima vatre.

Da li treba, da li je moguće isto tako staviti pod kontrolu i teško naoružanje propagandnog rata, ratobornu, jednomnu, krvoločnu i ratnohuškačku televiziju? Na tlu nekadašnje Jugoslavije ona nije među poslednjim krivcima za pripremanje, izazivanje i vođenje ratnih sukoba sa tragičnim posledicama. I za televiziju, odnosno neke njene ratotvorne saradnike, dugogodišnje sejače mržnje, trebalo bi da se nađe mesto na nekoj budućoj optuženičkoj klupi za ratne zločine prema sopstvenom i drugim bliskim narodima (tu ne treba zaboraviti ni druge medije).

Neke međunarodne norme u ovoj oblasti postoje. Jedno od prava čoveka je i pravo na potpunu i objektivnu obaveštenost. Da bi se to postiglo treba obezbediti nezavisnost štampe i drugih sredstava masovne komunikacije, osloboditi ih državne kontrole i cenzure vlasti. O tome se govori i u dokumentima UNESCO-a i u Evropskoj konvenciji o pravima čoveka.

Da li je to moguće primeniti? Uopšte? U tragičnom građanskom ratu na tlu bivše Jugoslavije koji je u toku? To bi svakako bio jedan mali, ali ipak značajni korak bliže miru u ovom delu sveta.

Pitanje je kako televiziji – tom *petom jahaču apokalipse* – njegov britki i ubojiti elektronski mač zameniti maslinovom grančicom???

Beograd, jula 1994. godine

Dejan Kosanović

TELEVISION, THE FIFTH RIDER OF THE APOCALYPSE

Summary

This essay is concerned with the multiperspective analysis of the position occupied by, and the roles played by the TV media in former Yugoslavia. Its aim is to offer a systematization of the media's functions, exemplified and implemented in the programs broadcast during the 1992-1995 civil wars in former Yugoslavia. Some of the questions which the author raises concern the work of foreign correspondents, the impartiality and objectivity of presentation, the role of television as an accomplice or victim of war, etc.